

Designing a Model of Islamic Education Based on the Intellectual Framework of the Supreme Leader

Homa Rahmani¹

DOR: 20.1001.1.22516972.1404.33.68.7.1

Research Paper

Received:
15 August 2024

Revised:
12 November 2024

Accepted:
03 August 2024

Published:
23 September 2025

P.P: 143-192

ISSN: 2251-6972
E- ISSN: 2645-5196

Abstract

Education and upbringing constitute one of the most pivotal concerns in any society or system. Accordingly, the Supreme Leader, the highest political authority in the country and a prominent figure in the Islamic world, has repeatedly emphasized this issue in his speeches. The primary objective of this research is to design a model of Islamic education grounded in the intellectual framework of the Supreme Leader. This study is applied in purpose, qualitative in approach, and employs thematic analysis as its methodological strategy. The research corpus consists of 491 speeches delivered by the Supreme Leader throughout his leadership tenure. A census sampling method was used, meaning the entire population of relevant speeches constituted the sample. Data were extracted from documentary and online sources, coded through document indexing, and analyzed using thematic analysis techniques. Based on this analysis, a procedural model of Islamic education was developed and illustrated. The study identified 11 organizing themes and 66 basic themes, which were further classified into five overarching meta-themes. Findings confirm that, according to the Supreme Leader's perspective, Islamic education is rooted in scientific, philosophical, and religious foundations. Adherence to these foundations ensures that educational content and direction remain aligned with the path toward human perfection. His Eminence considers the three essential pillars of education to be: the educator (teacher), the learner (student), and the educational methodology. Achieving both ultimate and intermediate goals of Islamic education requires the adoption of appropriate strategies for utilizing human and physical resources, implemented through well-structured programs and optimized methods. Continuous monitoring and evaluation are also deemed essential throughout this process. The proposed model can serve as a guiding framework for aligning the national education system with the vision of an Islamic civilization.

Keywords: Islamic education, statements of the Supreme Leader, Islamic civilization.

1. Assistant Professor, Department of Islamic Theology Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

homa.rahmani@yahoo.com

Cite this Paper: Rahmani H.(2025). Designing a Model of Islamic Education Based on the Intellectual Framework of the Supreme Leader. *The Research in Islamic Education Issues*, 33(68), 163-192

Publisher: Imam Hussein University

© **Authors**

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

تصميم نموذج التربية الإسلامية على أساس المنظومة الفكرية آيت الله الخامنهي (مدظله العالی)

هما رحمانی^١

المُلخَص

يعد التعليم من أهم القضايا المركزية في أي نظام أو مجتمع، ولهذا السبب أثار آية الله خامنئي، باعتباره أحد الشخصيات البارزة في العالم الإسلامي، هذه القضية مراراً وتكراراً في تصريحاته. يهدف هذا البحث إلى تصميم نموذج التعليم في المنظومة الفكرية عند آية الله الخامنئي. ومن حيث غرضه العملي، يعتمد هذا البحث منهجاً نوعياً وهو من نوع التحليل الموضوعي. مجال الدراسة: ٤٩١ من أقواله خلال فترة قيادته. وتم تحليل البيانات بأسلوب التحليل الموضوعي بعد جمع الوثائق والإنترنت، وتم تصميم ورسم نموذج عملية التربية الإسلامية. خلال هذا البحث، تم تحديد ١١ موضوعاً تنظيمياً و٦٦ موضوعاً أساسياً، تم تصنيفها إلى ٥ مواضيع شاملة. وخلص إلى أنه من وجهة نظر آية الله الخامنئي، فإن التربية والتعليم الإسلامي لها أسس علمية وفلسفية ودينية، من شأنها أن تحافظ على محتوى التعليم ومساره في الاتجاه الصحيح نحو الكمال. ويعتبر قداسته أن أهم عناصر التعليم والتدريب هي الفاعل (المعلم)، والموضوع (الطالب)، وطريقة التعليم. إن تحقيق الأهداف النهائية والمتوسطة للتربية الإسلامية يتطلب اعتماد استراتيجية مناسبة في مجال استغلال الموارد البشرية والمادية، والتي سيتم تفعيلها بالخطوة والطريقة الصحيحة. كما أن المراقبة والتقييم المستمر هو إجراء مهم وضروري. ويمكن وضع هذا النموذج على رأس حركة نظام التعليم في البلاد على مستوى الحضارة الإسلامية.

الكلمات الرئيسية: التربية الإسلامية، أقوال آية الله الخامنهي، الحضارة الإسلامية.

١- أستاذ مساعد بقسم التربية الإسلامية، أكاديمية فرهنجان، طهران، إيران.

الاستشهاد: رحمانی، هما. (١٤٤٧). تصميم نموذج التربية الإسلامية على أساس المنظومة الفكرية آيت الله الخامنهي (مدظله العالی).

مجلة الفصلية البحث في قضايا التربية الإسلامية، ١٩٢-١٦٣. 1.22516972.1404.33.68.7.1. DOR:20.1001.1.22516972.1404.33.68.7.1

© المؤلفون

الناشر: جامعة الامام الحسين (ع)

المؤلفون هذه المقالة متاحة لك بموجب رخصة المشاع الإبداعي (CC BY).

طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

همارحمانی^۱

چکیده

تعلیم و تربیت یکی از محوری‌ترین مسائل در هر نظام و جامعه‌ای است، از همین رو مقام معظم رهبری به عنوان عالی‌ترین مقام در نظام سیاسی کشور و از شخصیت‌های برجسته جهان اسلام بارها در بیانات خود آن را مطرح کند. هدف اصلی پژوهش، طراحی الگوی تعلیم و تربیت در منظومه فکری مقام معظم رهبری است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی، رویکرد اتخاذی کیفی و از نوع تحلیل مضمون است. میدان مطالعه ۴۹۱ مورد از بیانات مقام معظم رهبری در طول دوره زعامت ایشان است. روش نمونه‌گیری تمام‌شماری بوده و حجم نمونه برابر جامعه منظور شده است. داده‌ها پس از فیش‌برداری اسنادی، اینترنتی به شیوه‌ی تحلیل مضمون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند و الگوی فرایندی تعلیم و تربیت اسلامی طراحی و ترسیم شد. طی این مطالعه ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده و ۶۶ مضمون پایه شناسایی شد که در ۵ مضمون فراگیر دسته‌بندی شدند. نتایج پژوهش موید این مطلب است که در دیدگاه مقام معظم رهبری، تعلیم و تربیت اسلامی دارای مبانی علمی، فلسفی و دینی است که توجه به این مبانی محتوا و مسیر تعلیم و تربیت را در مسیر صحیح و رو به سوی کمال حفظ و هدایت خواهد کرد. مهم‌ترین ارکان تعلیم و تربیت را کارگزار (معلم)، موضوع (دانش آموز) و روش تعلیم و تربیت می‌داند. دستیابی به اهداف غایی و واسطی تعلیم و تربیت اسلامی، نیازمند اتخاذ راهبرد مناسب در زمینه بهره‌گیری از منابع انسانی و فیزیکی است که با برنامه و روش بهینه عملیاتی خواهد شد. در این مسیر، پایش و ارزیابی مداوم، اقدام مهم و ضروری است که باید انجام شود. این الگو می‌تواند سرلوحه حرکت نظام تعلیم و تربیت کشور در تراز تمدن اسلامی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: تعلیم و تربیت اسلامی، بیانات مقام معظم رهبری، تمدن اسلامی

۱. استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

homa.rahmani@yahoo.com

استناد: رحمانی، هما؛ (۱۴۰۴). طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری (مدظله العالی)؛ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۹۲-۱۶۳. DOR: 20.1001.1.22516972.1404.33.68.7.1

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

تعلیم و تربیت نقش بسیار مهمی در رشد و توسعه انسان‌ها، جوامع و کشورها دارد. این فرآیند با همکاری و هماهنگی بین خانواده، مدرسه و جامعه، می‌تواند به شکل‌گیری افرادی با دانش، مهارت، ارزش‌های اخلاقی و توانایی‌های اجتماعی قوی و همچنین به توسعه پایدار جامعه و تمدن‌ها منجر شود. تعلیم و تربیت با تقویت و ارتقای سطح دانش، مهارت و شکوفا کردن استعدادها، افراد به آنها این امکان را می‌دهد که توانمندی‌های خود را افزایش داده و بهره‌وری خود را در زمینه‌های مختلف بالا ببرند و شیوه‌های صحیح برای ارتباط و تعامل با دیگران را فرا گیرند (بیانات، ۱۳۸۱/۴/۲۶). آموزش و پرورش باید نیازهای رشد کودکان را درک کرده و پاسخ دهد و ثمره این آموزش و پرورش باید تربیت جوانانی باشد که تفکر مستقلی دارند و قادرند خلاقانه چالش‌های زمان خود را برآورده کنند، روح‌آیده آل‌گرای، تعهد، تعامل با جهان و آینده‌نگری داشته و بتوانند از ظرفیت‌های خود بهینه استفاده نمایند (رحمانی، ۱۴۰۱). تعلیم باید طوری باشد که ذهن را بسازد، مغز را فعال کند و در درجه اول شوق به دانستن را در دل متعلم ایجاد نماید (بیانات، ۱۳۸۱/۴/۲۶). تربیت نیز با شکوفایی استعدادها، خدادادی در هر انسان، جهت‌یابی اعتدال در زندگی و با قصد رسیدن به اهداف و کمال مطلوب صورت گیرد، تربیت یعنی پرورش دادن و به فعلیت رسانیدن استعدادها و ایجاد تعاون و هماهنگی میان آن استعدادها، تا مرتبی بتواند به حد‌اعلای کمال خود برسد (شیخ سامانی و همکاران، ۱۴۰۲). حجتی (۱۳۸۶) تربیت را تنظیم قوای بشری می‌داند که حسن رفتار او را در جنبه‌های مادی و معنوی زندگی ضمانت می‌کند. تربیت اسلامی، شناخت خدا به عنوان رب یگانه‌ی انسان و جهان و برگزیدن او به عنوان رب خویش و تن دادن به ربوبیت او و تن زدن از ربوبیت غیراست (باقری، ۱۳۸۹). تعلیم و تربیت اسلامی فرآیند زمینه‌سازی و هدایت مرتبی در مسیر شکوفایی فطرت در جهت تحقق آگاهانه و اختیاری حیات طیبه است (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰). بنابراین، تعلیم و تربیت اسلامی، زیربنای حیات، اساس فضیلت، ریشه حقیقت نور راه، فروغ جان و راهنمای انسان به سوی سعادت در همه شئون زندگی است (انصاریان، ۱۳۷۶). به عبارت دیگر، انسان باید چنان ساخته شود که با دوری از رذایل و آلودگی‌ها، استعدادهای عالی‌ی روحی و ملکوتیش شکوفا شده و

چنان به کمالات علوی و فضایل ملکوتی آراسته گردد که استعدادها و لیاقت قدم نهادن در آستان قرب ربوبی را کسب و با وصال به حق، به سعادت جاودان برسد (چراغ چشم، ۱۳۸۹).

یک نظام تعلیم و تربیت صحیح و کاربردی، آثار و نتایج مثبت زیادی در جامعه برجای می‌گذارد. توسعه فرهنگی و رشد اقتصادی از جمله نتایجی است که به تعلیم و تربیت پیوسته است. فرهنگ به نوبه خود متکی است به فکر، اندیشه و جهان‌بینی. یعنی نوع تلقی انسان و مجموعه انسانی از جهان و عالم وجود و هستی و آفرینش که پایه اصلی فرهنگ و تمدن است (بیانات، ۱۳۹۸/۲/۱۱). در حوزه فرهنگی تعلیم و تربیت به فرآیند انتقال دانش، تاریخ، هنر و ادبیات بین نسل‌ها کمک می‌کند و موجب تقویت هویت فرهنگی جامعه می‌شود. افراد با آموزش در نظام تعلیم و تربیت به طور فعال در فرآیندهای سیاسی و اجتماعی جامعه شرکت و به ارتقای دموکراسی، حقوق بشر و عدالت اجتماعی کمک می‌کنند. نظام تعلیم و تربیت، بستر لازم برای رشد و توسعه اقتصادی را فراهم می‌کند و با آموزش مهارت‌های لازم و ارتقا سطح دانش و فناوری، زمینه اشتغال‌زایی، توسعه کسب و کارها، نوآوری و پیشرفت علمی و صنعتی را ایجاد می‌کند. در اسلام، تعلیم و تربیت به منظور توسعه کامل انسان و رشد روحی و جسمی او، به عنوان یک وظیفه مهم و جدی مورد توجه قرار می‌گیرد. اسلام به علم و دانش ارزش ویژه‌ای می‌دهد و تربیت اسلامی بر تحصیل و یادگیری فعال، تفکر، استدلال منطقی و توانایی تحلیل و بررسی ایده‌ها تأکید دارد و به مؤمنان توصیه می‌کند که در جستجوی دانش بوده و بهره‌مندی از آن را در سیره زندگی خود داشته باشند. در واقع انتخاب الگوی تربیتی صحیح، یکی از شیوه‌های مؤثر در تربیت انسانی است. در حال حاضر یکی از معضلاتی که هزینه‌های گزافی را بر نظام‌های آموزشی تحمیل کرده است، فقدان یا نقص الگوی تربیتی کارآمد است.

الگو، نظام متغیرهایی است که در ارتباط باهم، امکان شناخت، هدایت و کنترل تغییرات را فراهم می‌سازند. در پرتو الگو، نقشه راه و برنامه هدایت تغییرات طراحی و تدوین می‌شود، در واقع الگو مجموعه‌ای از متغیرها و زیر متغیرهایی است که در سطوح اصلی، فرعی و تبعی حول منطقی مشخص نظام گرفته‌اند (خدیبوی، ۱۳۹۵). به کمک الگو می‌توان مولفه‌های موجود و رابطه آن‌ها را به خوبی شناخت، اصولاً الگو به دنبال کشف روابط است. دین اسلام به عنوان یک طرح جامع، کامل، فراگیر، هماهنگ و منسجم شامل خطوط اصلی و روشها، باید‌ها و نبایدها، فضائل و رذائل،

اهداف و ابزار، مسئولیتها و تکالیف است که هدف آن، کمال انسان و تامین سعادت همگانی است. لذا تعالیم اسلامی باید به عنوان منبع الهام تکلیف و مسئولیت افراد و سازمان‌ها بویژه نهاد تعلیم و تربیت قرار گیرد تا موجبات بالندگی فردی، سازمانی و اجتماعی را فراهم آورد.

لازمه تحقق تمدن اسلامی، تلاش برای نظام‌سازی و اداره مطلوب کشور است. انقلاب اسلامی که با هدف اجرا و نهادینه‌سازی احکام اسلامی ظهور کرده است، باید بتواند الگویی مطلوب و کارآمد از اداره عمومی را به جهان عرضه نماید تا زمینه پذیرش الزامات تمدن نوین اسلامی را در دیگر کشورهای جهان نیز ایجاد کند. این نظام‌سازی، منوط به استخراج، طراحی و تدوین الگوهای اجرایی مدیریتی است. از حوزه‌های مهم مدیریتی، ارائه الگوی اثربخش در تعلیم و تربیت منابع انسانی به عنوان مهمترین سرمایه جامعه است. تربیت انسان‌های مومن، متعهد، کارآمد و انقلابی و طراحی الگویی مطلوب و کارآمد در این ساحت از دغدغه قابل تامل متولیان تعلیم و تربیت کشور بوده و نیازمند پژوهش‌های دقیق بسیاری است. در این راستا توجه به رهنمودهای خردمندانه و جهت‌گیری متعالی امامین انقلاب، راهگشا و ضروری می‌نماید. با این وجود تحقیقات اندکی در خصوص ویژگی و مولفه‌های تعلیم و تربیت اسلامی از منظر نظام فکری رهبران انقلاب اسلامی انجام شده است. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال اصلی است که الگوی تعلیم و تربیت مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری چگونه می‌باشد؟ براین اساس ابتدا به احصاء ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی مفهومی پرداخته و سپس جهت همسوسازی، شبکه مضامین الگوی تربیتی ترسیم شده و شکل گرفته است.

مبانی نظری

جهان هستی با اراده خالق منان به صورت مستمر راه تکامل و تعالی را می‌پیماید و هر جزیی که از این اراده عظیم الهی تبعیت نکند، محکوم به فناست. انسان به عنوان اشرف مخلوقات که راهبری تحول و تکامل آن را برعهده دارد، نمی‌تواند از این قاعده کلی مستثنا باشد. در این برهه از تاریخ بشری، ملت‌هایی می‌توانند پایدار بمانند و در این تحولات نقش سازنده‌ای را ایفا کنند که عملکرد آنها مبتنی بر راهبری خردمندانه، آرمانی متعالی، طرح ریزی راهبردی، هدف‌گذاری بلند مدت و کوتاه مدت و ارزیابی مستمر عملکردها باشد (قلی‌زاده، ۱۳۸۱). راهبری خردمندانه و

جهت گیری متعالی، فقط توسط انسان‌های دانا، مسئول، متعهد و چشم انداز محور و مبتنی بر الگوهای تعلیم و تربیت امکان پذیر است. بنابراین، تعلیم و تربیت افراد یک جامعه محوری ترین و اساسی ترین موضوعی است که به مثابه یک نظام باید مورد توجه گیرد، این نظام دارای مبانی، ارکان و اصول، اهداف، راهبردها و ارزشیابی است که به طور هماهنگ باهم کار می کنند و در مسئله تربیت تاثیر بسزایی دارند. در ذیل به تفصیل هر کدام توضیح داده شده است:

۱- مبانی تعلیم و تربیت

مبانی تربیت شامل گزاره‌هایی است که به عنوان پی‌نهاد تربیت انسان محسوب می‌شود. پی‌نهادهای تربیت از علوم مختلف استنباط می‌شود و می‌تواند ماهیت علمی، تجربی، زیستی، عرفانی، دینی، فلسفی و ... داشته باشد (بهشتی، ۱۳۸۸) و بر همین اساس مبانی تعلیم و تربیت در قالب مبانی علمی، فلسفی، دینی، جامعه‌شناختی و ... قابل طبقه‌بندی است. محورهای مهمی که در بیانات مقام معظم رهبری و در خصوص مبانی تعلیم و تربیت قابل استنباط است عبارتند از:

الف) مبانی علمی: غزالی معتقد است انسان موجودی است مرکب از نفس و بدن. حقیقت آدمی همان نفس اوست که او را همان روح، عقل، قلب یا دل می‌خوانند. انسان که متشکل از ابعاد جسمانی و روانی می‌باشد صرف نظر از صفاتی که به طور مشترک با موجودات زنده دیگر دارد از لحاظ قوای ناطقه، ابزارسازی و رشد مدنیت از سایر حیوانات متمایز بوده، مسیر بهینه سازی و ترقی را طی می‌نماید تا به اهداف مادی و معنوی نایل شود. در جریان تاریخ تعلیم و تربیت، مسئله تربیت منطبق با طبیعت بشر مطرح شده و به قبول این اصل می‌رسد که شکوفایی استعدادهای آدمی با توسل به یافته‌های علوم مثبت نظیر زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی و روانشناسی هدایت و تسهیل می‌شود. تربیت آنگاه عملی و نظام‌مند است که بر پایه امور بنیادین و ویژگی‌ها و خصائص ساختاری انسان و جهان بنا شده باشد و اصول و شیوه‌های آن برآمده از آن امور باشد (رضایی و همکاران، ۱۳۹۷).

ب) مبانی دینی: منظور از مبانی دینی، مبانی الهیاتی و باورهای دینی هستند. این گونه مباحث در شمار مبانی اساسی فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آید. بر اساس دیدگاه اسلامی، دین در تنظیم و هدایت تربیت، نقش محوری دارد و لذا باید در فلسفه تربیتی

جامعه اسلامی ایران، نحوه نقش آفرینی و حدود وظایف آن در زندگی افراد مشخص شود. مبانی دینی تعالیمی هستند که عمدتاً قواعد و مقررات زیستن انسان را مطرح می‌کنند و ضمن روشن ساختن ماهیت انسان و نگرش شناختی جهان به غایت زندگی، معرفت انسانی و ارزشهای مورد قبول او در سراسر هستی اش توجه می‌نمایند.

ج) مبانی فلسفی: فلسفی اندیشیدن یعنی اینکه فکر کنیم که هستیم؟ چه می‌کنیم؟ چرا چنین می‌کنیم؟ و تمام این چیزها را چگونه توجیه می‌کنیم؟ تعلیم و تربیت با دنیای اندیشه‌ها و فعالیت‌های عملی سرو کار دارد. عقاید خوب به کردار خوب رهنمون می‌شود و کردار نیکو اندیشه‌های خوب به دنبال دارد. برای اینکه در فرآیند تعلیم و تربیت رفتار عاقلانه وجود داشته باشد، مربی به چیزهایی نیاز دارد که فلسفه آنها را فراهم می‌کند مانند درک جریان‌های فکری، طبیعت، اندیشه‌ها، زبانی که برای تعلیم و تربیت به کار می‌بریم و چگونگی تعامل اینها با امور عملی. فلسفه شیوه‌ای است برای بهبود کیفیت زندگی؛ زیرا به ما کمک می‌کند تا به چشم‌انداز وسیعتر و عمیقتری از وجود انسان و جهان دسترسی یابیم (اوزمن و کراور، ۱۳۹۶، ۱۹). مبانی فلسفی تربیت انسان در اسلام، شامل مبانی عام خداشناسی (وحدانیت، عالمیت، ربوبیت، خالقیت، ولایت و... خدا)، هستی‌شناسی (تصویر کلی از جهان هستی، مبدا و مقصد جهان هستی، وجود و روابط مقولات طبیعت) معرفت‌شناسی (شیوه‌های کسب معرفت و حدود و ثغور آن) و مبانی خاص انسان‌شناسی (علم به انسان و احوال او در ابعاد کلی و جزئی، فردی و اجتماعی، تئوریک و عملی) است. تعلیم و تربیت اسلامی، از اصول و مبانی شکل گرفته که مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی است. بر همین اساس، هدایت انسان می‌بایست منجر به رسیدن به خدا و بندگی پروردگار شود. این تعلیم و تربیت خدامحور، انسان را موجودی دارای عقل، فطرت و غریزه می‌داند که استعداد شناخت، حقیقت‌جویی، کمال‌طلبی، فضیلت‌طلبی و عدالت‌جویی را دارد. همچنین انسان، موجودی اجتماعی و مدنی‌الطبع معرفی شده که با جامعه، داد و ستد، تعاون، تعامل، کنش و واکنش دارد که باید در برنامه‌ریزی تربیتی و آموزشی و اجرای این برنامه‌ها آنها را لحاظ کرد (کلیات نظام آموزش و پرورش، ۱۳۶۷، ۳۹-۴۳).

۲- اهداف تعلیم و تربیت

هدف در جریان تربیت به معنای وضع نهایی و مطلوبی است که بطور آگاهانه، سودمند تشخیص داده شده است و برای تحقق آن، فعالیت‌های مناسب تربیتی انجام می‌پذیرد به عبارت دیگر هدف نقطه مطلوبی است که قصد وصول به آن را داریم و در آن مسیر آگاهانه قدم بر می‌داریم (ملکی، ۱۳۹۰). وجود اهداف در هر نظام تربیتی از ضروریات آن نظام تلقی می‌گردد. در نظام تربیتی اسلام، بحث اهداف از کلیدی‌ترین مباحث بوده و جایگاه مهمی در آن دارد، چراکه بدون داشتن هدف و تعیین آن، امکان برنامه‌ریزی و نیز ارزیابی فعالیت‌های تربیتی به آسانی ممکن نیست. در تربیت فرزندان آن هم در جامعه اسلامی، داشتن هدف‌های الهی بسی مهم و تعیین‌کننده است. اهداف تربیت اسلامی به دو دسته غایی و واسطه‌ای تقسیم می‌شوند:

الف) هدف غایی: این اهداف جنبه فلسفی- عقیدتی داشته و بسیار کلی و تجریدی هستند و در حوزه عمل خبرگان نظام آموزش و پرورش قرار می‌گیرند به لحاظ کلیتی که دارند، گاه مبهم بوده و از جهات مختلفی قابل تفسیر می‌باشند (خدیبوی، ۱۳۹۲، ۲۵۲۰). برخی هدف غایی را، رسیدن فرد به توحید در مرحله اعتقاد و عمل دانسته که پس از تحصیل چنین ایمان و اعتقادی، همه اعمالش حاکی از بندگی او به خداوند متعال است (صالحی و یاراحمدی، ۱۳۸۷). برخی دیگر عبودیت، قرب به خدا و رسیدن به حیات طیبه (باقری، ۱۳۸۵) را به عنوان هدف غایی تبیین کرده‌اند. نظام تربیتی باید همه تلاش و همت خویش را در رساندن انسان به توحید در مرحله اعتقاد و عمل به کار گیرد و انسان‌هایی را تربیت نماید که توحید در ظاهر و باطنشان رسوخ کرده باشد و تمامی اعمال و رفتارشان بیانگر عبودیت خداوند متعال باشد.

ب) اهداف واسطه‌ای: هدف‌های واسطه‌ای، حلقه‌های میانی برای دستیابی به هدف غایی است که ارزش خود را از هدف نهایی به دست می‌آورند و در طول آن قرار می‌گیرند. هدف‌های واسطه‌ای، مسیر حرکت انسان را تا حدی مشخص می‌کنند و مجموعه‌ای را تشکیل می‌دهند که از به هم پیوستن آنها پیکره هدف غایی ساخته می‌شود. اهداف واسطه‌ای خود مشتمل بر اهداف اعتقادی، اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی - اقتصادی، مدنی، زیستی و اهداف شناختی است.

۳- ارکان تعلیم و تربیت

در هر تجربه یادگیری دو عامل معلم و دانش‌آموز در کار است که از هم متاثر می‌شوند. معلم نقش راهنما و همکار شاگردان را برعهده دارد. او نباید نقش دانای محض که می‌خواهد دانش خود را منتقل کند، داشته باشد بلکه باید دانش‌آموزان را از راه فعالیت، تحقیق و پرورش به تفکر وادارد. معلم به‌ایجاد موقعیت‌ها و ساختن شرایط فعالیت، کار و تلاش دانش‌آموزان اقدام می‌کند و شرایط تجربه مفید را فراهم می‌سازد، همواره درصدد است تا فعالیتی نو برای شاگرد با توجه به علاقه و رغبتش فراهم کند. باید همواره ارتباط متقابلی میان دو رکن یاددهنده و یادگیرنده یا همان معلم و دانش‌آموز وجود داشته باشد. باید نسبت به این دو رکن پایه‌ای و اساسی اهمیت قائل بود. دانش‌آموز باید طوری تربیت شود که خود عامل باشد نه اینکه عمل شخص دیگری را تحمل کند. برنامه، روش و مطالب درسی باید مطابق تفاوت‌های افراد تنظیم شود تا موجب رشد تجارب، ساختار ذهنی و افزایش اطلاعات و تجارب دانش‌آموز شود (دیویی، ۱۳۸۲).

پیشینه پژوهش

سلحشوری، یدالهی فرو خنکدار طارسی (۱۳۹۱) میانی و مؤلفه‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام خمینی را توحیدمحوری، فطرت محوری، تزکیه محوری، اخلاق مداری و مؤلفه‌های آگاهی، خودشناسی، آزادی، استقلال و عدالت عنوان کرده‌اند. کهنندل و همکاران (۱۳۹۴) نیز در مقاله خود با عنوان «ارتباط تعلیم و تربیت اسلامی با ساحت زیستی و بدنی سند تحول بنیادین مبتنی بر فرمایشات مقام معظم رهبری» هدف نهایی تعلیم و تربیت اسلامی را رشد همه جانبه فرد در ابعاد مختلف جسمانی، عاطفی، ذهنی، عقلانی، اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی می‌دانند. تربیت بعد جسمانی به عنوان بستری برای رشد سایر ابعاد فردی است و در تعلیم و تربیت اسلامی نیز به این بعد توجه زیادی شده است. نصرت‌پناه و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله «اصول تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری در مأموریت‌های تربیتی سپاه» پس از استخراج و بررسی بیانات مقام معظم رهبری در حوزه تربیت، سیزده اصل تربیتی شامل هشت اصل تربیت همراه جسم و روح، تدین، تعبد، تقرب، عبودیت، حیات طیبه، تفکر، تکریم در حیطة اعتقادی و پنج اصل معلم، محتوا، محیط،

تکلیف و استمرار در حیطة اجتماعی و یک اصل اخلاق در حیطة اخلاقی مشخص کردند که این اصول باید در ماموریت‌های تربیتی سپاه مورد توجه قرار گیرد.

هادی اطهر و وجدانی (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان «رویکرد فرانهادی به تعلیم و تربیت با نظر به دیدگاه مقام معظم رهبری» با شناسایی و تبیین نقش اختصاصی مهم‌ترین نهادهای دخیل در تعلیم و تربیت و بررسی نسبت میان آنها از منظر مقام معظم رهبری، ۱۲ نهاد با نقش تربیتی، شناسایی و در چهار گروه نهادهای سیاست‌گذاری و راهبری کلان، نهادهای سیاستگذار - حمایتی - عامل، نهادهای عامل - حمایتی و نهادهای عامل دسته‌بندی و سپس دلایل ضعف تعاملات لازم میان نهادها را مطرح می‌کنند.

محمدی پویا و ترکاشوند (۱۳۹۸) در مقاله «تربیت زمینه‌ساز تمدن نوین اسلامی با تأکید بر اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)» معنویت، علم‌گرایی، اخلاق، عقلانیت، عدالت، وحدت‌گرایی، پیشرفت، مجاهدت مداوم و پویایی فرهنگ را از مؤلفه‌های احصا شده تحقق تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری تلقی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که تربیت مبتنی بر اسناد تحولی کشور، با اثرگذاری بر مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی، زمینه را برای تحقق تمدن نوین اسلامی فراهم می‌سازد. وجدانی (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی نسبت میان فلسفه تعلیم و تربیت با تمدن نوین اسلامی و تبیین فلسفه تربیتی مطلوب بر اساس دیدگاه مقام معظم رهبری» آورده است که مقام معظم رهبری، پرورش نیروی انسان کارآمد در راستای ایجاد تمدن نوین اسلامی را بر مؤلفه نگاه اجتهادی و عالمانه به نظام تعلیم و تربیت رسمی و تدوین فلسفه تربیتی مناسب توصیه نموده‌اند. بر اساس یافته‌های این مقاله، در راستای هدف کلی تربیت یعنی پرورش سرمایه انسانی تمدن اسلامی، ده هدف واسطه‌ای در هشت بعد معنوی، روانی - شخصیتی، اخلاقی، علمی، مدنی، فرهنگی - سیاسی، جسمی و حرفه‌ای - اقتصادی به دست آمد. محمدی پویا (۱۳۹۹) در مقاله «تبیین مطالبات مقام معظم رهبری از نظام آموزش و پرورش در گام اول انقلاب»، مطالبات رهبری در قالب چهار مقوله کلان سیاست‌گذاری آموزشی، معلم، محتوای آموزشی و فضای آموزشی احصا کرده است و با الگو قرار دادن این مطالبات، سرلوحه حرکت نظام آموزش و پرورش در گام دوم انقلاب را مشخص کرده است.

بهرامی‌پور و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله خود با عنوان «نظریه تربیتی تمدن‌ساز اسلامی با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری»، مؤلفه‌های معنویت، علم‌گرایی، اخلاق، عقلانیت، عدالت، وحدت‌گرایی، پیشرفت، مجاهدت مداوم و پویایی فرهنگ را برای تمدن‌سازی نوین اسلامی شناسایی کرده و به این موضوع پرداختند که از دیدگاه تربیتی، ایشان دو بعد برای تمدن‌ساز اسلامی قائل هستند: بعد قدرت و نظامات پیشرفته با هدف کارایی استفاده بهینه از منابع و بعد معنویت که می‌توان آن را معادل اثربخشی رسیدن به هدف دانست. عبدالله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹) در مقاله «تربیت سیاسی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، بر اساس نظریه فطرت» عنوان می‌کنند که در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای بر مبنای نظریه فطرت انسان، مفاهیمی همچون عدالت خواهی، مشارکت‌طلبی، آزادی خواهی و مسئولیت‌پذیری از اصول بنیادین تربیت سیاسی اسلامی است که با تقویت دو حوزه بینش و نگرش شهروندان، جهت‌دهی به باورها و رفتارهای شهروندان صورت می‌گیرد. مجاهد و احمدی‌فر (۱۴۰۰) در مقاله «روش‌های تربیت سیاسی در نگره قرآنی و حدیثی مقام معظم رهبری»، ۱۲ روش تعامل با ادیان، عبرت‌آموزی از تاریخ، منطقی‌بارآوردن، علمی‌بارآوردن، موقعیت‌شناس بارآوردن، عمل‌گرا بارآوردن، اعطای بینش، برنامه‌ریزی جامع برای کارگزاران، ارائه برنامه سیاسی، عدالت‌باوری و عدالت‌جویی، زبده‌پروری نیروها و دشمن‌شناسی را به عنوان روش‌های استنباط شده از سخنان مقام معظم رهبری در ساحت تربیت سیاسی معرفی کرده است. همچنین نظری (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «اخلاق حرفه‌ای در مراکز تعلیم و تربیت، با تأکید بر بیانیه دوم گام انقلاب اسلامی» آورده است که مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ۲۲ ارزش اساسی و ۲۱ ارزش کاربردی در ۵ مقوله اخلاق حرفه‌ای فردی، اجتماعی، تربیت، تعلیم، مراکز تعلیم و تربیت جمع‌بندی و بر اساس اهداف غایی بیانیه، رعایت این بایسته‌ها و ارزش‌های اخلاق حرفه‌ای در درجه اول، به خودسازی و در درجه دوم به جامعه‌سازی و در درجه سوم به تمدن‌سازی منجر خواهد شد.

بررسی سوابق تحقیقاتی نشان می‌دهد با وجود اینکه پژوهش‌های متعددی مبتنی بر اندیشه‌ی مقام معظم رهبری انجام یافته و موضوعاتی مرتبط با تعلیم و تربیت مورد تحقیق بوده، اما تاکنون تحقیقی علمی و منسجمی در زمینه شناسایی ابعاد، مولفه‌ها و طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی از منظر ایشان، صورت نگرفته است. لذا با توجه به مقدمات مذکور در این مقاله تلاش می‌شود ابعاد،

مولفه‌ها و مصادیق تعلیم و تربیت اسلامی با تحلیل بیانات آیت‌الله‌خامنه‌ای به عنوان رهبر و مقتدای جامعه اسلامی و شخصیت تاثیرگذار در ایران معاصر که آموزه‌های تربیتی ایشان بویژه در مورد جوانان و در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی مهم و راهگشا است، با فرآیند تحلیل مضمون شناسایی شده و الگوی حاصل از تبیین این مولفه‌ها تدوین گردد. بنابراین این تحقیق با رویکردی تربیتی در پی پاسخ به این سوال است که ابعاد، مؤلفه‌ها، شاخص و الگوی مفهومی تعلیم و تربیت اسلامی براساس منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌اند؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع هدف کاربردی، رویکرد به کار گرفته شده کیفی و از نوع تحلیل مضمون است. میدان مطالعه پژوهش کلیه بیانات مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۲ به تعداد ۴۹۱ سند، روش نمونه‌گیری از نوع تمام شماری و حجم نمونه آماری برابر جامعه آماری بوده است. داده‌ها، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شد. به منظور بررسی ابعاد، مولفه‌ها و مصادیق تعلیم و تربیت در دیدگاه رهبر معظم انقلاب، روش تحلیل مضمون شش مرحله‌ای براون و کلارک^۱ که روشی کاربردی و سودمند برای پژوهش‌های کیفی است، انتخاب شد. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. از این رو، ابزار تحقیقاتی منعطف و مفیدی است که برای تحلیل حجم زیادی از داده‌های پیچیده و مفصل می‌توان از آن استفاده کرد (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). هدف استفاده از این روش در پژوهش حاضر، کشف و شناخت الگوهای معنایی و موضوعات در داده‌های گردآوری شده از متن بیانات است که نیازمند فرایند رفت و برگشتی میان مجموعه داده‌ها و کدهایی است که از دل داده‌ها استخراج شده و در نهایت تحلیل داده‌ها و الگوی پژوهش حاصل می‌شود. به عبارت دیگر در تحلیل مضمون به روش شبکه مضامین، حرکت از مضامین مصرح و آشکار یعنی مضامین پایه‌ای به سمت مضامین که کلی‌تر و انتزاعی‌تر هستند مانند مضامین سازمان دهنده شروع می‌شود و در نهایت به مضامین یا مضمون فراگیر و اصلی متن منتهی می‌شود (خوشناموند و همکاران، ۱۴۰۲).

1 - Braun & Clarke

الگوی پیشنهادی براون و کلارک (۲۰۰۶) از سه مرحله و شش گام تشکیل شده است. در مرحله اول آشنایی با متن، کدگذاری و ایجاد کدهای اولیه و در نهایت جستجو و شناخت مضامین انجام می‌شود. در مرحله دوم به ترسیم نقشه شبکه مضامین پرداخته می‌شود. در مرحله نهایی تحلیل شبکه مضامین و ترسیم شبکه مضامین انجام می‌شود. مهم‌ترین اقدام در این مرحله شناخت مقوله‌های فراگیر، سازمان‌دهنده و مضامین پایه است. بر همین اساس بررسی کیفی و استخراج مضامین از بیانات رهبری، طبق مراحل شکل ۱ انجام شده است. در مرحله اول ۴۰۳ مورد از بیانات مقام معظم رهبری مرتبط با مبحث تعلیم و تربیت انتخاب شد. پس از مطالعه چندباره متن و تفکیک متن به بخش‌های کوچک‌تر، کدهای اولیه ایجاد و کدگذاری به شیوه دستی صورت گرفت. سپس مضامین مرتبط با تعلیم و تربیت از بخش‌های کدگذاری شده، از این بیانات استخراج و مضامین مشابه در قالب مضامین پایه دسته‌بندی شد. برای تکمیل مطالب این مرحله، ۸۸ مورد دیگر از بیانات مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. سپس تعداد ۶۶ مضمون پایه در ۱۱ مضمون سازمان‌دهنده دسته‌بندی شدند و در آخر مضامین سازمان‌دهنده در قالب ۵ مضمون فراگیر قرار گرفتند.

شکل شماره ۱: مراحل پژوهش

سؤالات پژوهش

این پژوهش با هدف طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری با استفاده از روش تحلیل مضمون صورت گرفته است و درصدد پاسخگویی به سؤالات ذیل است:

۱- ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تعلیم و تربیت اسلامی براساس منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌ها هستند؟

۲- الگوی مفهومی تعلیم و تربیت اسلامی براساس منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام است؟

یافته‌های مربوط به پرسش اول پژوهش

سوال یکم: ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تعلیم و تربیت اسلامی براساس منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌ها هستند؟

در پاسخ به سوال‌های پژوهش، داده‌های کیفی، با واکاوی ۴۹۱ مورد از بیانات مقام معظم رهبری و طی فرآیند کدگذاری باز، محوری و درنهایت کدگذاری انتخابی، استخراج شدند. پس از مطالعه چندباره متون، شاخص‌های مرتبط با تعلیم و تربیت اسلامی یا همان مضامین پایه، احصا شدند. در همین مرحله براساس مشابهت‌ها و اشتراکات مفهومی، این مفاهیم تقلیل یافته و در نهایت ۶۶ شاخص (مضمون پایه) قطعی شد. سپس با انجام فرآیند کدگذاری محوری، در ۱۱ عنوان مضمون سازمان‌دهنده یا مؤلفه دسته‌بندی شدند و در مرحله نهایی کدگذاری انتخابی، ۵ تمامی این مضامین ذیل ۵ مضمون فراگیر یا بعد قرار گرفتند که در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: مضامین تعلیم و تربیت در بیانات مقام معظم رهبری

مضمون فراگیر (ابعاد)	مضمون سازمان دهنده (مؤلفه)	مضامین پایه (شاخص)
مبانی	علمی	پاسخگویی به نیازهای اساسی انسان، ممکن الخطا بودن انسان، عزتمندی نفس انسان، نگاه فردی و اجتماعی به انسان
	فلسفی	انتخاب‌گری، کمال‌گرایی، آزادی انسان، عقلانیت، عدالت، تربیت‌پذیری
	دینی	خدای‌محوری، آخرت‌گرایی، انسان‌گرایی اسلامی
ارکان	کارگزار تربیت (معلم)	تربیت انسان‌های صالح و عالم، امانت‌داری، خلق نیکو، وجدان‌کاری، نشاط
	موضوع تربیت (دانش‌آموز)	خودباوری، مسئولیت‌پذیری، مقاومت، انضباط و قانونمداری، تدین
	روش‌های تربیت	تجربه‌پذیری، امیدبخشی، ترویج روحیه پرسش‌گری و کنجکاوی، روش

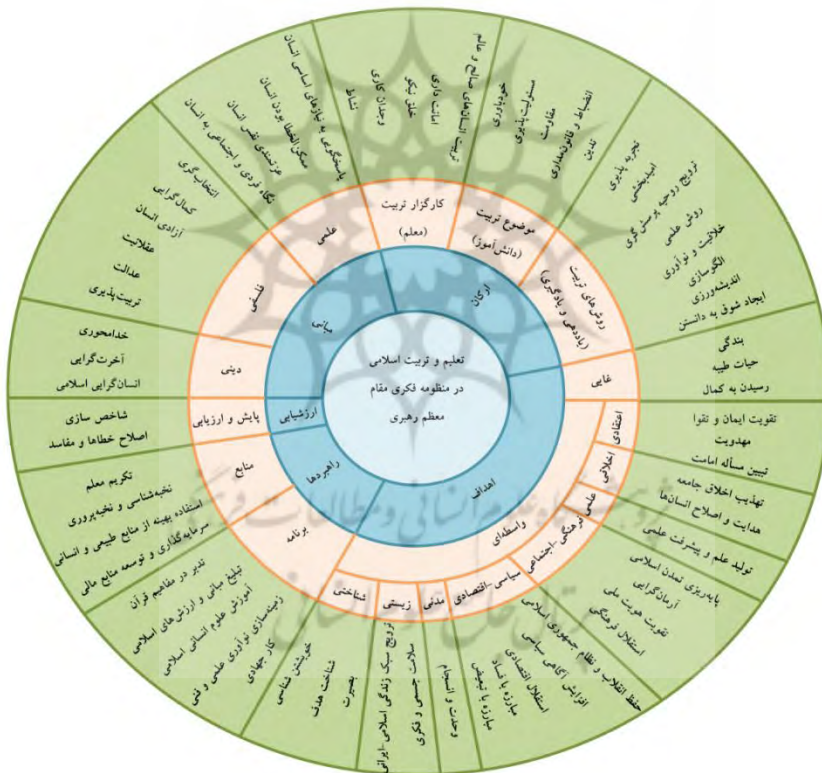
مضمون فراگیر (ابعاد)	مضمون سازمان دهنده (مولفه)	مضامین پایه (شاخص)	
	(یاددهی و یادگیری)	علمی، خلاقیت و نوآوری، الگوسازی، اندیشه‌ورزی، ایجاد شوق به دانستن	
اهداف	غایی	بندگی، حیات طیبه، رسیدن به کمال	
	واسطه‌ای	اعتقادی	تقویت ایمان، مهدویت و انتظار، تبیین مسأله امامت
		اخلاقی	تهذیب اخلاق جامعه، هدایت و اصلاح انسان‌ها
		علمی	تولید علم و پیشرفت علمی
		فرهنگی- اجتماعی	پایه‌ریزی تمدن اسلامی، آرمان‌گرایی، تقویت هویت ملی و حفاظت از آن، استقلال فرهنگی
		سیاسی- اقتصادی	دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی، افزایش آگاهی سیاسی، استقلال و اقتدار اقتصادی، مبارزه با فساد، کاهش شکاف طبقاتی و مبارزه با تبعیض
		مدنی	وحدت و همدلی، همگرایی و انسجام
		زیستی	ترویج سبک زندگی اسلامی ایرانی، سلامت جسمی، فکری و معنوی
شناختی	خویش‌شناسی، شناخت هدف، بصیرت		
راهبردها	منابع	تکریم معلم، نخبه‌شناسی و نخبه‌پروری، استفاده بهینه از منابع طبیعی و انسانی، سرمایه‌گذاری و توسعه منابع مالی	
	برنامه	تدبیر در مفاهیم قرآن، تبلیغ مبانی و ارزش‌های اسلامی، آموزش علوم انسانی اسلامی، زمینه‌سازی ابتکار، خلاقیت و نوآوری علمی و فنی، کار جهادی	
	پایش و ارزیابی	شاخص‌سازی (بر اساس سند تحول)، اصلاح خطاها و مفاصد (اقدامات اصلاحی)	

یافته‌های مربوط به پرسش دوم پژوهش

سوال دوم: الگوی مفهومی تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام

است؟

پس از مطالعه، متن بیانات مقام معظم رهبری مورد بررسی تجزیه و تحلیل قرار گرفت. این بررسی چندین مرتبه ادامه پیدا کرد تا مضمونهای پایه استخراج شد. پس از مشخص شدن مضامین پایه و از طریق کنار هم قرار گرفتن موارد مشابه، مضمونهای سازمان دهنده شکل یافت و در نهایت مفاهیم از حیث قرابت موضوعی در قالب مضمونهای فراگیر طبقه بندی شد. در نهایت شبکه مضمونهای مربوط به مضمونهای پایه، سازمان دهنده و فراگیر در قالب الگوی مفهومی تعلیم و تربیت اسلامی ترسیم شد که در شکل شماره ۲ قابل مشاهده است. مهمترین ویژگی این الگو، جامعیت آن در تلفیق مفاهیم همگون و پوشش تمام شاخصهای الگوی مفهومی تعلیم و تربیت اسلامی است که در ذیل به تفصیل به تشریح هر کدام از ابعاد پرداخته شده است:

شکل ۲- الگوی تعلیم و تربیت در منظومه فکری مقام معظم رهبری

یافته‌های تحلیلی پژوهش

این پژوهش با هدف طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری انجام گرفته است. براین اساس با استفاده از روش تحلیل مضمون کدهای استخراج شده در قالب مضامین مرتب شدند و در نهایت الگوی مفهومی تعلیم و تربیت اسلامی مشتمل بر ۶۶ مضمون پایه، ۱۱ مضمون سازمان دهنده و ۵ مضمون فراگیر تدوین گردید.

۱- همانگونه که از شکل شماره ۲ قابل استنباط است، اولین مضمون فراگیر (مبانی)، دارای سه مضمون سازمان دهنده علمی، فلسفی و دینی است. مبانی علمی مشتمل بر مضامین پایه پاسخگویی به نیازهای اساسی انسان، ممکن‌الخطا بودن انسان، عزتمندی نفس انسان و نگاه فردی و اجتماعی به انسان است. این یافته با مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی مندرج در مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰) و ملکی (۱۳۹۰)، وجدانی (۱۳۹۸)، سلحشوری، یداللهی فرو خنکدار طارسی (۱۳۹۱)، نصرت پناه و همکاران (۱۳۹۶)، میرشاه جعفری و مقامی (۱۳۸۴)، هاشمی (۱۳۹۹) و خوش فر (۱۳۹۸) بطور غیر صریح همخوانی دارد. در تبیین این مضمون، رهبر معظم انقلاب معتقدند که امروز بشر عینا همان نیازهایی را دارد که پنج هزار سال پیش داشت؛ نیازهای اصولی بشر، هیچ تفاوتی نکرده است. این که به وسیله پیامبر خاتم، در یک مکتب و نظام فراگیر نیازهای زندگی بشر در جامعه فرصت پیاده شدن پیدا کند یک معجزه بزرگ بود، پیغمبر توانست این نظام فکری و عملی را واقعیت ببخشد (بیانات، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹). در خصوص ممکن‌الخطا بودن انسان، مقام معظم رهبری (۱۳۸۶) بیان کرده‌اند که انسان باید تلاش کند خطا نکند یا کمتر بکند. کسانی هم که خطای طرف مقابل را می‌بینند، باید دلسوزی کنند و خطا را به گوش او برسانند؛ اما هوچی گری کردن، مردم را دلسرد کردن، اعتماد به نفس مردم را شکستن، آن‌ها را نسبت به آینده ناامید کردن، هیچ روا نیست (بیانات، ۱۳۸۶/۱۰/۱۳). عزت فرد یا جامعه مثل یک حصار و باروی مستحکم عمل می‌کند؛ انسان را از نفوذ و غلبه دشمن محفوظ نگه می‌دارد. هرچه این عزت در لایه‌های عمیق‌تر وجود فرد و جامعه مشاهده شود، تأثیرات این نفوذناپذیری بیشتر می‌شود. در اسلام نگاه به انسان از دو زاویه است، یکی نگاه به فرد انسان است به عنوان یک موجود دارای عقل و اختیار که او را مخاطب

قرار می‌دهد، از او مسئولیتی می‌خواهد و به او شأن می‌دهد. دیگر، انسان به‌عنوان یک کل و مجموعه انسان‌ها. این دو نگاه با هم منسجم و مکمل یکدیگرند (بیانات، ۱۳۸۶/۲/۲۵). مبانی فلسفی مضمون دیگری مشتمل بر انتخاب‌گری، کمال‌گرایی، آزادی، عقلانیت، عدالت و تربیت‌پذیری است. این یافته با یافته وجدانی (۱۳۹۸)، بهرامی‌پور و همکاران (۱۳۹۹)، عبدالله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹)، وجدانی (۱۳۹۸)، هاشمی (۱۳۹۹)، محمدی‌پویا و ترکاشوند (۱۳۹۸) و سلحشوری، یدالهی فر و خنکدار طارسی (۱۳۹۱) همخوانی دارد. در تبیین مضمون انتخاب‌گری می‌توان گفت آنچه سرنوشت نهائی انسان را رقم می‌زند، انتخاب خود انسان است. خدای متعال این توانائی را به ما داده که انتخاب کنیم؛ «و هدیناه النجدین»؛ دو راه را به انسان نشان داده که انتخاب کند (بیانات، ۱۳۹۰/۱/۲۳). آن کسی که برای خود انتخاب می‌کند، زنده بودن خود را اثبات می‌کند. انسانی که برای او انتخاب می‌کنند نمی‌توان او را یک انسان زنده یا یک ملت زنده به‌حساب آورد (بیانات، ۱۳۸۵/۹/۲۲). مقام معظم رهبری در خصوص مضمون کمال‌گرایی تأکید دارند انسان در این عالم آمده است تا به کمال برسد. آفرینش بشر برای این است که در این عرصه آزمایش فرصت پیدا کند و به تکامل نائل شود (بیانات، ۱۳۷۱/۱/۱۵). راه خدا راه تکامل انسان است. تکامل انسان فقط به معنای تکامل جنبه معنوی نیست و بدون کامل کردن جنبه‌های مادی این عالم، امکان‌پذیر نیست. با ساختن دنیا، با استخراج منابع عظیم این عالم و با رشد دادن به استعدادهای انسانی است که آن فضای معنوی مناسب برای بشر به وجود می‌آید (بیانات، ۱۳۷۸/۶/۸). به انسان به خاطر پیمودن راه کمال آزادی داده شده است، برای رسیدن به مرتبه عبودیت که مرتبه بسیار والایی است. آزادی هم مثل حق حیات است؛ مقدمه‌ای برای عبودیت است (بیانات، ۱۳۷۷/۶/۱۲). مضمون دیگر عقلانیت و از پایه‌های اصلی جامعه اسلامی و در عرض ایمان، مجاهدت و عزت است. در فرآیند جامعه‌سازی اسلامی، عقلانیت مهم‌ترین ابزار کار و عدالت جهت‌دهنده و ارزش‌گذار کارها در نظام اسلامی است. عقلانیت به معنای کار سنجیده، به کار گرفتن خرد و تدبیر و فکر و محاسبات؛ توجه به ظرفیت و کار کارشناسی، مطالعه درست و ملاحظه جوانب و آثار و تبعات یک اقدام است (بیانات، ۱۳۹۶/۳/۱۷) و همه کسانی که با جوان‌ها مواجه‌اند، باید رفتار عاقلانه، حکیمانه، خیرخواهانه و صلاح‌جویانه را سرمشق خود قرار دهند (بیانات، ۱۳۷۹/۱۲/۸). در تبیین مضمون عدالت باید اذعان

کرد که جهت‌گیری تعلیم و تربیت کشور باید به سمت برخورداری از عدالت باشد؛ یعنی آموزش و پرورش باید افراد عدالت‌پرور، عدالت‌خواه و عدالت‌ساز تربیت کند؛ عدالت، آن ارزش والایی است که از اول تاریخ بشر تا امروز، همواره مورد نظر آحاد بشر بوده است (بیانات، ۱۳۹۷/۲/۱۹). تربیت نیروی انسانی و تربیت‌پذیری مضمون دیگری است که می‌تواند یک تمدن را محتمل و ممکن سازد و تحقق ببخشد، این نیروی انسانی باید نسلی خودساخته، دارای هویت ایرانی-اسلامی، محکم و عمیق، دانا، دانشمند، کارآمد، ماهر، آشنا با سبک زندگی اسلامی و سنت‌های ایرانی باشد. این رسالت آموزش و پرورش و معلمین است. آموزش و پرورش باید بتواند ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب را به درستی به این نسل منتقل و هویت اسلامی و ایرانی را در او نهادینه کند؛ این دوازده سال بهترین فرصت است (بیانات، ۱۴۰۱/۲/۲۱).

سومین مضمون سازمان دهنده مبانی دینی است که مشتمل بر خدامحوری، آخرت‌گرایی و انسان‌گرایی است. این یافته با یافته‌های سلحشوری، یدالهی فرو خنکدار طارسی (۱۳۹۱)، محمدی‌پویا و ترکشوند (۱۳۹۸)، نصرت‌پناه و همکاران (۱۳۹۶) و هاشمی (۱۳۹۹) مطابقت دارد. مقام معظم رهبری معتقد است خدامحوری و توحید اولین مسئله‌ای است که باید در نظر گرفته شود، «أنا لله و أنا إليه راجعون». اگر مسئله مبدأ حل شود، بسیاری از مسائل حل خواهد شد؛ وقتی انسان به این مسئله معتقد شد، یک نیروی عظیم و تمام‌نشدنی را در اختیار بشر می‌گذارد. «هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهِيمُنُ؛ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ». اما مسئله دوم آخرت‌گرایی، قضیه معاد، محاسبه و تمام نشدن قضایا با زوال جسم است؛ ملت‌ی که این اعتقاد را داشته باشد و در برنامه عملی‌اش این معنا باشد که «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ»، در زندگی‌اش تحول اساسی به وجود خواهد آمد. اعتقاد به امتداد نتایج عمل، ایثار و جهاد را معنا می‌بخشد و منطقی می‌کند (بیانات، ۱۳۸۹/۹/۱۰).

۲- مضمون فراگیر ارکان و اصول تربیت شامل مضامین سازمان دهنده: کارگزار تربیت (معلم)، موضوع تربیت (دانش‌آموز) و روش‌های تربیت است. شاخصه معلم، تربیت انسان‌های صالح و عالم، امانت‌داری، وجدان‌کاری، خلق نیکو و نشاط است. این یافته با یافته‌های آقا محمدی (۱۴۰۲)، شیخ سامانی و همکاران (۱۴۰۲)، محمدی‌پویا (۱۳۹۹)، خوش‌فر (۱۳۹۸) و هاشمی (۱۳۹۹) همخوانی دارد. مقام معظم رهبری در تبیین تربیت انسان‌های صالح و عالم فرمودند

هدفی که برای کشور ترسیم شده، برافرازی پرچم تمدن نوین اسلامی است، که راهش تربیت نسلی شجاع، باسواد، متدین، دارای ابتکار، پیش‌گام، خودباور، با انگیزه کافی برای حرکت است. کسی که چشم را به اهداف دور متوجه نکند و زندگی و وجود خودش را بگذارد در راه این هدف و با جدیت حرکت کند؛ در یک کلمه یعنی یک موجود انقلابی؛ انقلابی یعنی دارای سواد، دارای انضباط، دارای تدین، دارای حرکت، دارای عقل، خردمند. ما یک چنین نسلی لازم داریم (بیانات، ۱۳۹۵/۸/۲۸) و تربیت چنین نسلی رسالت آموزش و پرورش است؛ آموزش و پرورش [باید] بتواند نسلی تربیت کند که عاشق کشور، عاشق نظام، عاشق مردم باشد، نسلی که کشورش را دوست بدارد، مصالح کشورش را مصالح شخص خودش بداند؛ یک نسل محکم، قوی، عازم، جازم، با ابتکار، پیشرو، فعال؛ این کار آموزش و پرورش است (بیانات، ۱۳۹۶/۲/۱۷). در این بین معلمان علاوه بر توجه به اهمیت نقش خود، باید احساس کند امانت‌دار است؛ این امانت بسیار باارزشی است. هم از لحاظ اخلاقی، هم از لحاظ علمی، هم از لحاظ رفتاری، هم از لحاظ آگاهی‌بخشی و دانایی‌بخشی؛ روح دانایی را در این امانت باید معلم زنده کند (بیانات، ۱۴۰۱/۲/۲۱). ایشان در همین ارتباط با اشاره به وجدان کاری فرموده‌اند، باید فرهنگ عمومی مردم شود. اگر کسی کاری انجام می‌دهد، فکر کند که یک نفر بالای سرش ایستاده است؛ کار باید کامل، محکم، قوی، ابتکاری و همراه با نیاز انجام گیرد (بیانات، ۱۳۷۴/۲/۱۳). در بحث موضوع تربیت (دانش‌آموز) مضامین خودباوری، مسئولیت‌پذیری، مقاومت، انضباط و قانونمندی و تدین مطرح است. مقام معظم رهبری تاکید دارد که باید در دانشگاه‌ها خودباوری ترویج شود تا اعتماد به نفس ملی در یکایک جوان‌ها بروز پیدا کند (بیانات، ۱۳۷۸/۷/۲) چون جوان، مظهر امید است. در این رابطه همه مسئول‌اند. حتی جوانی هم که در عنفوان شکوفایی استعدادهاست، جزو مسئولان است؛ جوان باید احساس کند که نسبت به آینده این کشور، آینده این ملت، آینده این تاریخ مسئولیت دارد و برای ادای این وظایف نیازمند همت بلند است (بیانات، ۱۴۰۰/۸/۲۶). از طرف دیگر جوانان باید مقاوم باشند، ارزش مقاوم بودن را بفهمند؛ مقاومت، اکسیر و علاج مشکلات کشور است. روحیه مقاومت از نوجوانی باید نهادینه شود (بیانات، ۱۴۰۱/۲/۲۱). از نوجوانی و جوانی باید نظم و انضباط و تبعیت از قانون را یاد بگیرند. قانون‌گرایی خیلی مهم است و این را باید نهادینه کرد (بیانات، ۱۳۹۲/۶/۶). اما از همه‌ی اینها مهمتر، مسأله‌ی دیانت است. متدین

بارآوردن بچه‌ها همان چیزی است که می‌تواند آینده‌ی این کشور را آباد کند (بیانات، ۱۳۸۴/۲/۱۲). سومین مضمون از ارکان نظام تعلیم و تربیت، روش تربیت است. تجربه‌پذیری، امیدبخشی، ترویج روحیه پرسش‌گری و کنجکاوی، استفاده از روش علمی، خلاقیت و نوآوری، الگو سازی، اندیشه‌ورزی و ایجاد شوق به دانستن از مصادیق روش تربیت است. این یافته با یافته‌های هاشمی (۱۳۹۹)، میرشاه‌جعفری و مقامی (۱۳۸۴) و سلحشوری، یدله‌هی‌فر و خنکدار طارسی (۱۳۹۱) همخوانی دارد. در این راستا مقام معظم رهبری اشاره دارند که تحولات بزرگ اجتماعی، همواره متکی به پشتوانه‌های تاریخی و تمدنی و محصول تراکم معرفت‌ها و تجربه‌ها است که دو نکته در اینجا قابل بررسی است؛ یکی عبرت گرفتن از گذشته و دوم توقف نکردن در گذشته است (بیانات، ۱۳۹۰/۶/۲۶). انگیزه‌بخشی، امیددهی، الهام‌بخشی و بصیرت‌گرایی از خصیصه‌های یک معلم اثربخش است. در تبیین این یافته‌ها مقام معظم رهبری فرموده‌اند بدون انگیزه و یک عامل درونی، کارهای برجسته امکان‌پذیر نیست. انگیزه، ترکیبی از ایمان و آگاهی است. در این خصوص نیز توقع از اساتید این است که به دانشجویان توان کار و نشاط کار بدهند (بیانات، ۱۳۸۹/۴/۲۳). با امید بخشیدن، فضای محیط درس و دانشگاه را فضای امید کنند چون امید، آن نیروی عظیمی است که انسان را پیش می‌برد (بیانات، ۱۳۸۸/۶/۸). باید روحیه شور و شوق، میل به تحقیق، کنجکاوی، خسته نشدن و پیگیری کردن را پرورش داد (بیانات، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳). الگو سازی، نیز یکی از اساسی‌ترین کارهاست. [جامعه] با شناخت و پیروی از الگوها می‌تواند به درجات عالی و مقامات برتر دست پیدا کند (بیانات، ۱۳۹۱/۲/۱۳). یکی دیگر از کارهای مهم اندیشه‌ورزی است؛ معلم، باید هم علم بدهد، هم روش تفکر را بیاموزد. کودک ما باید روش تفکر صحیح و منطقی را فرا بگیرد، سطحی‌نگری و سطحی‌آموزی در مسائل زندگی، جامعه را زمین‌گیر می‌کند (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷)، باید فکر کردن را در جامعه نهادینه کرد، تعلیم باید طوری باشد که ذهن را بسازد، مغز را فعال کند و شوق به دانستن را در دل متعلم ایجاد نماید (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷).

۳- اهداف، سومین مضمون فراگیر است که به دو بخش غایی و واسطه‌ای تقسیم شده‌اند. اهداف غایی ناظر بر ابعاد بندگی، حیات طیبه و رسیدن به کمال است. این یافته با یافته‌های کهندل و همکاران (۱۳۹۴)، عبدالله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹) و محمدی‌پویا و ترکشوند (۱۳۹۸) همخوانی

دارد. مقام معظم رهبری در این رابطه می‌فرماید سعادت واقعی انسان در بندگی است. بندگی، یعنی تسلیم در مقابل خدا، یعنی شکستن آن بتی که در درون است (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷). ایشان حیات طیبه را یک زندگی شیرین و پرفایده و مطلوب، حیات پاکیزه تعریف می‌کند؛ پاکیزه بودنش به این است که انسان را در صراط کمال کمک کند و برخوردار از همه زیبایی‌ها و نیکویی‌ها باشد، هم در دنیا و هم در آخرت. حیات طیبه یعنی زندگی که در آن، هم روح انسان، هم جسم انسان، هم دنیای انسان، هم آخرت انسان تأمین است فواید اجتماعی، سعادت اجتماعی، عزت اجتماعی، استقلال و آزادی عمومی هم در آن تأمین است (سخنرانی نوروزی، ۱۳۹۹/۱/۳). در نهایت هدف غایی انسان رسیدن به کمال مطلوب است. کمال بشر این است که دل و فکر او پاکیزه شود. انسان خیرخواه، با معرفت، خداشناس و خداپرست، انسانی است که عمل، حرکات، گفتار، کردار و حتی خاطرات و خطورات ذهنی او، طبق رضای خدا انجام می‌گیرد. از او ظلمی به کسی نمی‌رسد؛ نسبت به همنوع، مهربان است و در مقابل انسان‌های دیگر و حقوق آنها، احساس تکلیف و مسئولیت می‌کند. انبیا، چنین انسانی را می‌خواهند به وجود آورند. جامعه‌ای الهی، جامعه‌ای با دل انسانی؛ با احساسات و عواطف صحیح و سالم است (بیانات، ۱۳۷۱/۱/۱۵).

تحقق اهداف واسطه‌ای منجر به تحقق اهداف غایی می‌شوند. اهداف واسطه‌ای ناظر بر اهداف اعتقادی، اخلاقی، علمی و آموزشی، فرهنگی - اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، مدنی، زیستی، جسمی و معنوی و شناختی است. اهداف اعتقادی مشتمل بر تقویت ایمان و تقوا، اعتقاد به مهدویت و انتظار و امامت و ولایت است. تقوا، وصیت اول و آخر پیامبران است. اگر تقوا باشد، هدایت الهی هم هست؛ نوری که هدف و سرمنزل و راه را به ما نشان می‌دهد، ناشی از تقوا و پرهیزگاری است (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۹/۱/۱۰). علاوه بر این یکی دیگر از مبانی مهم فکری و دینی، انتظار فرج است. انتظار فرج یعنی همه سختی‌ها قابل برداشته شدن و برطرف شدن است (بیانات، ۱۴۰۲/۱/۲۹). انتظار فرج یعنی قبول نکردن و رد کردن آن وضعیتی که بر اثر جهالت انسان‌ها، بر اثر اغراض بشر بر زندگی انسانیت حاکم شده است. انتظار دست قاهر قدرتمند الهی ملکوتی است که باید بیاید و با کمک همین انسان‌ها سیطره ظلم را از بین ببرد و حق را غالب کند و عدل را در زندگی مردم حاکم کند و پرچم توحید را بلند کند؛ انسان‌ها را بنده واقعی خدا بکند. باید برای این کار آماده بود (بیانات، ۱۳۸۷/۷/۲۵). بحث دیگر اعتقاد به

امامت و ولایت است. مسئله امامت و ولایت، به یک معنا زنده نگه داشتن اسلام است. مسئله فقط مسئله شیعه و معتقدین به ولایت امیرالمؤمنین (ع) نیست. اگر ما حقیقت غدیر را درست تبیین کنیم، می‌تواند وحدت‌آفرین باشد. اسلام عالی‌ترین مسئله در باب تشکیل جامعه اسلامی و نظام اسلامی و دنیای اسلامی را در مسئله غدیر متجلی کرده است (بیانات، ۱۳۹۱/۸/۱۰). اهداف اخلاقی مشتمل بر تهذیب اخلاق جامعه و هدایت و اصلاح انسان‌هاست. یکی از مسائل اصلی جامعه، خودسازی اعتقادی و عملی است. جاده‌ای که انسان را به خدا و نورانیت می‌رساند، تهذیب یعنی جاده ترک محرمات و به‌جا آوردن واجبات است. اگر بتوانیم مردم را با خلیقات اسلامی پرورش دهیم و صفاتی را که در صدر اسلام از یک جماعت کوچک، یک ملت عظیم و مقتدر درست کرد، در ملتمان زنده کنیم، بزرگ‌ترین دستاورد است (بیانات، ۱۳۸۶/۲/۲۵). در تبیین اهداف علمی می‌توان گفت که یقیناً یکی از پایه‌های مهم هر تمدنی علم است، علم نافع. آنچه امروز نیاز است و بایستی انجام گیرد آفرینش علم است تا بر اساس آن فناوری‌های متعددی به وجود بیاید (بیانات، ۱۴۰۰/۸/۲۶). مقام معظم رهبری معتقد است اگر امروز دنیای اسلام از لحاظ اقتصادی، فرهنگی یا سیاسی عقب مانده، به خاطر آن است که رقیب، مجهز به سلاح علم است و از سلاح علم برای غلبه در میدان‌های سیاست، اقتصاد و فرهنگ استفاده می‌کند (بیانات، ۱۳۸۵/۶/۲۵). «الْعِلْمُ سُلْطَانٌ»؛ علم، قدرت است. اگر مسلح به علم شویم تهدید رقیب نمی‌تواند آن‌طوری که تاکنون کارآمد بوده است، باشد. علم برای پیشرفت کشور و گشایش افق آینده است (بیانات، ۱۳۹۹/۲/۲۸). اهداف فرهنگی - اجتماعی از ابعاد دیگر اهداف واسطه‌ای است که مشتمل بر پایه‌ریزی تمدن اسلامی، آرمان‌گرایی، تقویت و حفظ هویت ملی و همچنین استقلال فرهنگی است. مقام معظم رهبری پیرامون موضوع تمدن اسلامی با اشاره به آیه «وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ» فرموده‌اند امروز نوبت مسلمین است که با همت خود، تمدن نوین اسلامی را شالوده‌ریزی کنند. همچنان‌که اروپایی‌ها از دانش، تجربه و فلسفه مسلمین استفاده کردند، ما هم امروز برای برپا کردن تمدن اسلامی از دانش و ابزارهای موجود جهانی استفاده می‌کنیم، منتها با روح اسلامی و معنویت (بیانات، ۱۳۹۴/۱۰/۸). در این بین مسئله حفظ اصول و روحیه آرمان‌گرایی بسیار مهم است و توصیه مقام معظم رهبری به جوانان این است که نباید محافظه‌کار شوند، جوان باید آرمان‌گرا باشد (بیانات، ۱۳۸۶/۲/۲۵). جامعه برای رسیدن به آرمان‌های بلند و حرف‌های

بزرگ، نیازمند انسان‌های صبور، عاقل، متدین، اهل ابتکار، اهل اقدام، دور از تنبلی، مهربان، عطوف، دارای حلم، دارای شجاعت، مؤدب و پرهیزگار است (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷). در چنین جامعه‌ای است که هویت ملی تقویت و حفظ می‌گردد. سه عنصر مسلمانی، عمق تاریخی و انقلابی بودن، هویت ملت ما را تشکیل داده است. منافع ملی آن‌وقتی منافع ملی هستند که با هویت ملی ملت ایران، با هویت انقلابی ملت ایران در تعارض نباشند و با آن‌ها تطبیق داده بشود، استقلال فرهنگی هم در این است که هویت ملی حفظ شود (بیانات، ۱۳۹۶/۲/۲۳).

اهداف سیاسی و اقتصادی بعد دیگری از اهداف واسطه‌ای است که مشتمل بر دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی، افزایش آگاهی سیاسی، استقلال و اقتدار اقتصادی، مبارزه با فساد، کاهش شکاف طبقاتی و رفع تبعیض است. اهمیت دفاع از انقلاب و نظام جمهوری اسلامی به این خاطر است که توسط خود مردم به وجود آمده است. مهم‌ترین وظیفه این است که از کمربند تأمینی بسیار مستحکم ملت ایران که هویت جمعی ما را به وجود می‌آورد- یعنی نظام اسلامی- با همه وجود پاسداری شود (بیانات، ۱۳۸۰/۸/۱۲). علاوه بر این، نظام باید آگاهی سیاسی ملت و اقتدار ملی را افزایش دهد و استقلال خود را حفظ کند (بیانات، ۱۳۹۵/۴/۱۵). اولویت امروز ملت ایران، مسئله اقتصادی است. بدون یک اقتصاد قوی، عزت، امنیت و اقتدار مستمر ملی و پیشرفت همه‌جانبه به دست نمی‌آید (بیانات، ۱۳۹۶/۱/۱). در اسلام افزایش ثروت ملی، گسترش رفاه عمومی و توزیع عادلانه‌ی منابع عمومی، یک ارزش است و با تحقق این نگاه، در عین وجود تفاوت در جامعه، شکاف طبقاتی به وجود نخواهد آمد (بیانات، ۱۳۹۸/۸/۲۸). اجرای عدالت اجتماعی یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین خطوط در مکتب سیاسی امام بزرگوار ماست که موجب کاهش شکاف طبقاتی و رفع تبعیض می‌گردد. در همه برنامه‌های حکومت- در قانون‌گذاری، اجرا، قضا- باید عدالت اجتماعی و پر کردن شکاف‌های طبقاتی، موردنظر و هدف باشد. این کار، مهم‌ترین و سخت‌ترین مسئولیت است (بیانات، ۱۳۸۳/۳/۱۴). بعد دیگر اهداف اقتصادی و سیاسی مبارزه با فساد است که کار لازم و البته بسیار دشواری است. فساد، مردم را ناامید و مأیوس می‌کند، فساد یک بیماری مسری و بسیار خطرناک و موجب هلاک جامعه است. بایستی بدون ملاحظه با فساد مبارزه کرد، هر جا که هست (بیانات، ۱۴۰۲/۱/۱۵). با فساد اخلاقی و فرهنگی هم باید مقابله و مبارزه کرد (بیانات، ۱۴۰۰/۶/۶). اهداف مدنی، از دیگر ابعاد اهداف واسطه‌ای و

مشمول بر وحدت، همدلی، همگرایی و انسجام است. مراد از وحدت، وحدت در تشخیص و حفظ منافع امت اسلامی است (بیانات، ۱۴۰۱/۷/۲۲). آنچه صلابت این ملت را حفظ خواهد کرد، وحدت حول محور ایمان و انقلاب است که یک ملت مصمم، عازم، مؤمن، متحد و یکپارچه را شکل می‌دهد (بیانات، ۱۳۸۱/۴/۲۶).

در بیانات مقام معظم رهبری، ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی و سلامت جسمی، فکری و معنوی به عنوان یک هدف زیستی قابل استنباط است. باید مصادیق این سبک زندگی در اندیشه و عمل مشخص و به عنوان دستورالعمل منتشر شود (بیانات، ۱۳۹۵/۴/۱۲) که اگر بخواهیم به صورت درست اسلامی مدیریت شود، راهش فرهنگ‌سازی است.

اهداف شناختی بعد دیگری از اهداف واسطه‌ای است که ناظر بر خودشناسی، شناخت هدف و بصیرت است. این معرفت، عبارت از مجموعه‌ای از شناخت‌ها است: شناخت خود به عنوان یک فرد، شناخت خود به عنوان جزیی از مجموعه عظیم امت اسلامی، شناخت نمونه و نمایی از آن امت واحده، شناخت عظمت و رحمت خدا، و شناخت دشمن. برای شناخت هدف، به بصیرت و هوشیاری و برای حرکت خستگی‌ناپذیر و مداوم در راه تحقق هدف به احساس مسئولیت نیاز است (بیانات، ۱۳۸۴/۱/۲۵). بصیرت یعنی تیزبین بودن و راه درست را شناختن و با شناخت راه درست راه رفتن (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹). بصیرت در هدف، بصیرت در وسیله، بصیرت در شناخت دشمن، بصیرت در شناخت موانع راه، بصیرت در شناخت راه‌های جلوگیری از این موانع و برداشتن آنها، لازم است (بیانات، ۱۳۸۸/۷/۱۵).

۴- راهبردها، چهارمین مضمون فراگیر و در برگیرنده منابع و برنامه‌ها است. این یافته‌ها با یافته‌های نصرت‌پناه و همکاران (۱۳۹۶)، میرشاه‌جعفری و مقامی (۱۳۸۴)، هاشمی (۱۳۹۹)، عبداله‌نسب و کیخا (۱۳۹۹)، مجاهد و احمدی‌فر (۱۴۰۰) همخوانی دارد. مؤلفه تکریم معلم، نخبه‌شناسی و نخبه‌پروری، استفاده بهینه از منابع طبیعی و انسانی، سرمایه‌گذاری و توسعه منابع مالی از مضامین پایه برنامه است. مقام معظم رهبری، هدف اصلی جلسات سالانه با معلمان را تکریم نمادین معلم و حرفه تعلیم می‌داند، تا این کار در جامعه همگانی شود (بیانات، ۱۳۹۳/۲/۱۷)؛ وقتی معلم توجه کند و بداند که آینده کشور متأثر از همت او و حکمت او است، به او امید و انگیزه می‌دهد که بتواند کار خود را خوب انجام بدهد و شأن خود را والا بداند. دومین عامل،

آموزش و پرورش است که باید در عمل، معلمین را مورد حمایت قرار بدهد. آموزش و پرورش به مراتب، مهم تر از دیگر دستگاه‌های سازندگی کشور و جای سرمایه‌گذاری است؛ عامل سوم، دستگاه‌های تبلیغاتی‌اند که باید فرهنگ‌سازی کنند تا احترام و اکرام معلم باید به صورت یک فرهنگ عمومی دربیاید (بیانات، ۱۳۹۹/۶/۱۱). مقام معظم رهبری (۱۳۸۹) در خصوص نخبه‌شناسی و نخبه‌پروری تاکید دارند که عمده تمرکز سرمایه‌گذاری‌های مادی و معنوی باید بر روی مسئله علم و فناوری و نخبه‌پروری باشد (بیانات، ۱۳۸۹/۷/۱۴). نگاه راهبردی به نخبگان از چند منظر انجام می‌گیرد. یک منظر، منظر خرسندی و افتخار و احساس امید و مانند این‌ها است؛ یک دیدگاه، تأثیر نخبگان در برنامه‌ریزی برای مسائل کشور است. دیدگاه سوم، پیشرفت علمی کشور است. نخبگان می‌توانند علم را پیشرفت بدهند و کشور را به موضع اقتدار و عزتی برسانند. دیدگاه چهارم، جلو بردن مرزهای دانش است. لذا باید نخبه‌ها شناسایی، جذب، هدایت و سازمان‌دهی شوند (بیانات، ۱۳۹۷/۷/۲۵). ایشان علاوه بر اینکه بر سرمایه انسانی و توانمندی شناختی و روانشناختی و استفاده بهینه از منابع طبیعی و انسانی تاکید دارد، سرمایه‌گذاری مادی را موضوع مهمی برای ایجاد رونق اقتصادی، افزایش تولید و جهش تولید است (بیانات، ۱۳۹۹/۲/۱۷).

برنامه، از دیگر مؤلفه‌های راهبرد است که ناظر بر تدبیر در مفاهیم قرآن، تبلیغ مبانی و ارزش‌های اسلامی، آموزش علوم انسانی اسلامی، زمینه‌سازی ابتکار، خلاقیت و نوآوری علمی و فنی و کار جهادی می‌باشد. تاکید بر تعلیم و تدبیر قرآن از آن روست که قرآن کتاب نور، معرفت، نجات، سلامت، رشد و تعالی و کتاب قرب به خداست (بیانات، ۱۳۷۳/۱۰/۱۴) و اگر قرآن در جامعه رواج یابد و حفظ قرآن رایج بشود، جامعه برای عمل به آن نزدیک می‌شود (بیانات، ۱۳۹۳/۳/۱۳). باید با تأمل و تدبیر در قرآن به تبلیغ مبانی و ارزش‌های اسلامی پرداخت، تبلیغی که اسلام به آن امر می‌کند، وظیفه‌ای است که هم جنبه الهی دارد هم جنبه انسانی؛ در تبلیغ، باید دو چیز را با حداکثر اهتمام، مورد توجه قرار داد: یکی گزینش مخاطب و دیگری گزینش محتوا. امروز علاوه بر این که باید به مسائل اعتقادی اسلام پرداخت و اعتقاد به اسلام را در ذهن‌ها و دل‌ها راسخ نمود، باید اعتقاد به حاکمیت اسلام را هم راسخ کرد (بیانات، ۱۳۷۷/۲/۲). این کار نیازمند آموزش علوم انسانی اسلامی است. علوم انسانی آن‌وقتی صحیح، مفید، تربیت‌کننده صحیح انسان

و به نفع فرد و جامعه خواهد بود که بر اساس تفکر الهی و جهان‌بینی الهی باشد (بیانات، ۱۳۹۳/۴/۱۱). فرهنگ را با کار جهادی باید کارگردانی کرد. کار جهادی، کار بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر و استفاده از همه ظرفیت‌های وجودی و ذهنی و اعتماد به جوان‌هاست. روحیه جهادی یعنی کار را برای خدا انجام دادن، کار را وظیفه خود دانستن، همه نیروها را در راه کار درست به میدان آوردن (بیانات، ۱۳۸۴/۱۰/۱۴).

ارزشیابی، ششمین مضمون فراگیر است. شاخص‌سازی و اصلاح خطاها و مفسدات (اقدامات اصلاحی) از مؤلفه‌های استخراج شده این مضمون است. در طرح تحول، در درجه اول باید هدف‌های کلان که متکی به اسلام، وحی، مبادی محکم عقیدتی و قرآنی و نیازهای حقیقی جامعه ایرانی است، مشخص بشود. سپس بر اساس این اهداف، دستورالعمل‌ها و راهبردهای کلی تعیین شود و بر اساس راهبردها، مشخص شود که جزء به جزء هدف‌های عملیاتی چیست و در هر بخشی چگونه و بر اساس چه برنامه‌ای عمل کنیم. دو چیز مهم در این برنامه جامع، لازم است: زمان‌بندی و تعیین شاخص‌ها جهت سنجش میزان پیشرفت (بیانات، ۱۳۹۹/۶/۱۱). اصلاح خطاها و مفسدات و اقدامات اصلاحی یکی دیگر از کارکردهای ارزشیابی است. اشکال کار انسان‌ها، غفلت از خطای خود، غفلت از لزوم اصلاح و غفلت از اجرایی کردن اصلاح در خود است. در مرحله اول - که مرحله مقدماتی و جزو بزرگ‌ترین وظایف ماست - خودمان اصلاح می‌شویم؛ یعنی همه کارها مقدمه اصلاح خود و کسب رضای الهی از خود است. مرحله بعد، اصلاح اجتماعی است؛ یعنی مسیر و هدف جمعی و کارکرد عمومی را در حوزه توانایی خودمان اصلاح کنیم (بیانات، ۱۳۸۴/۲/۱۹).

نتیجه‌گیری

تعلیم و تربیت و به فعلیت رساندن استعداد‌های انسان‌ها و تربیت نیروهای توانمند و مهذب برای اداره جامعه اسلامی برعهده نهاد تعلیم و تربیت است. این امر زمانی محقق خواهد شد که دانش تعلیم و تربیت به صورت علمی، منسجم و مبتنی بر تعالیم اسلامی شکل گرفته باشد. از طرف دیگر، آرمان بلند انقلاب اسلامی، تحقق تمدن نوین اسلامی است. طی مسیر تمدن‌سازی نیازمند اقتضائات تعلیم و تربیتی است تا تربیت‌بالنده و هدایت صحیح افراد به سمت سعادت صورت

گیرد. در این راستا شناخت مبانی و اصول تعلیم و تربیت اسلامی با تحلیل بیانات آیت‌الله‌خامنه‌ای به عنوان رهبر و مقتدای جامعه اسلامی و شخصیت تاثیرگذار در ایران معاصر که آموزه‌های تربیتی ایشان بویژه در مورد جوانان و در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی مهم و راهگشا است، امری ضروری است. از این رو پژوهش حاضر، با هدف طراحی الگوی تعلیم و تربیت اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری صورت گرفت.

نتایج پژوهش موید این مطلب است که در دیدگاه مقام معظم رهبری، تعلیم و تربیت اسلامی دارای مبانی علمی، فلسفی و دینی است که توجه به این مبانی محتوا و مسیر تعلیم و تربیت را در مسیر صحیح و رو به سوی کمال حفظ و هدایت خواهد کرد. معظم له، مهمترین ارکان تعلیم و تربیت را کارگزار (معلم)، موضوع (دانش آموز) و روش تعلیم و تربیت می‌داند و تاکید می‌نماید که باید مورد توجه مسئولان آموزش و پرورش و آموزش عالی باشند تا با برطرف نمودن نقاط ضعف و تقویت نقاط قوت و همچنین حمایت همه جانبه از آنها، موجبات تحول و تعالی نظام تعلیم و تربیت فراهم گردد. دستیابی به اهداف غایی و واسطی تعلیم و تربیت اسلامی در حوزه های مختلف اخلاقی، علمی، دینی، سیاسی و ... که مدنظر مقام معظم رهبری است و به تفصیل توضیح داده شده، نیازمند اتخاذ راهبرد مناسب در زمینه بهره‌گیری از منابع انسانی و فیزیکی است که با برنامه و روش بهینه عملیاتی خواهد شد. در این مسیر، پایش و ارزیابی مداوم، اقدام مهم و ضروری است که باید انجام شود. این الگو می‌تواند سرلوحه حرکت نظام تعلیم و تربیت کشور در تراز تمدن اسلامی قرار گیرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- Abdollah Nasab, Mohammad Reza; Kaykha, Najmeh (2019). Political Education in the Thought of Ayatollah Khamenei Based on the Theory of Nature. Islamic Political Research, Year 8, Issue 17, 107-130. (In Persian)
- Abedi-Jafari, Hassan; Taslimi, Mohammad Saeed; Faghihi, Abolhasan; Sheikhzadeh, Mohammad (2011). Theme and theme network analysis, a simple and efficient method for explaining patterns in qualitative data. Strategic Management Thought, Year 5, Issue 2, Serial No. 10, 151-198. (In Persian)
- Agha Mohammadi, Mohammad Ali. (1402). Explanation of the components and characteristics of ideological and political education and training of the civilizing armed forces based on the statements of the Supreme Leader. Research on Islamic Education Issues, 31(58), 93-118. [DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.1.4.0](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1402.31.1.4.0). (In Persian)
- Ansarian, Hossein (1997). The Education System in Islam. Qom: Umm Abiha Publications. (In Persian)
- Bagheri, Khosrow (2010). An Introduction to the Philosophy of Education and Training of the Islamic Republic of Iran. Scientific and Cultural Publications, Tehran, Second Edition. (In Persian)
- Beheshti, Mohammad (2009). Opinions of Muslim Scientists in Education and Its Foundations: Faiz Kashani. Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books. (In Persian)
- Beheshti, Saeed; Maleki, Hassan; Asadzadeh, Hassan; Fatemi, Majdeh (1401). Educational strategies derived from Quranic anthropology with emphasis on the role of tendencies in human existence. Journal of Quranic Education. 13(48), 65-94. (In Persian)
- Cheragh Cheshm, Abbas (2010). Tarbiat. Tehran: Young Thought Center. (In Persian)
- Davoudi, Mohammad; Ezader, Hossein. (1400). Philosophy of Islamic Education, Qom, Publications, Institute of Seminary and University and Farhangian University, First Edition. (In Persian)
- Dewey, John (2003). Experience and Education, translated by Seyyed Akbar Mir-Hosseini, Tehran: Book Publishing House. (In Persian)
- Generalities of the Iranian Education System (1988). Approved by the Council for Fundamental Changes in the Education System, Tehran, Ministry of Education. (In Persian)
- Generalities of the Iranian Education System (1988). Approved by the Council for Fundamental Changes in the Education System, Tehran, Ministry of Education. (In Persian)
- Hashemi, Fereshteh Sadat (2019) Imam Sajjad's (AS) approach to spiritual and jurisprudential education centered on Sahifa Sajjadiyeh. Master's thesis, Shahid Ashrafi Isfahani University, Faculty of Law and Theology. (In Persian)

- Hojjati, Seyyed Mohammad Bagher (2007) Islam and Education. Tehran: Islamic Culture Publishing House. (In Persian)
- Imam Khamenei, a collection of statements available on the website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of Her Holiness Grand Ayatollah Seyyed Ali Khamenei. (In Persian)
- Khadivi, Asadollah. (2013) A New Look at the Curriculum, Tabriz, Nasr Parvaneh Publications: Shayest. (In Persian)
- Khadivi, Asadollah. (2016) Trends in Educational Supervision and Leadership (Concepts, Principles, Techniques and Models), Tabriz, Shayesteh Publications. (In Persian)
- Khoshfar, Mohsen; Hosseini, Mina Sadat; Salmaninejad, Akram (2019). Educational model of the verses of Hajj based on the interpretation of Al-Mizan, Islam and Educational Research, Year 11, No. 2 (22), 104-79. (In Persian)
- Khoshnamond, Mohsen, Fayyaz, Irandokht, Sahraei-Parizi, Fatemeh and Mahmoudi-Raja, Seyyed Zakaria (1402). Analysis of the epic components in the biography of Martyr Soleimani and its educational results in realizing the statement of the second step of the Islamic Revolution. Research on Islamic Education Issues, 31(61), 301-342.
DOR: [20.1001.1.22516972.1402.31.61.11.7](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1402.31.61.11.7). (In Persian)
- Kohandel, Javad; Mostafalou, Fatemeh; Mostafalou, Hamidah (2015). The relationship between Islamic education and the biological and physical spheres: a document of fundamental transformation based on the orders of the Supreme Leader. The First National Conference on Modern Sports Sciences, Professional Sports and Health Promotion. (In Persian)
- Mirshah Jafari, Seyyed Ibrahim and Maqami, Hamid (2005). An approach to the Islamic educational system from the perspective of Sahifa Sajjadih. Quarterly Journal of Religious Thought, 1 (15). (In Persian)
- Mohammadi-Poya, Faramarz; Torkashvand, Sina (2019). Education as a foundation for a new Islamic civilization with emphasis on the thought of the Supreme Leader. Research in Islamic Education Issues, 28th Year, New Volume, No. 46, 103-124.
DOR: [20.1001.1.22516972.1399.28.46.5.0](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1399.28.46.5.0). (In Persian)
- Mujahid, Seyyed Zuhair; Ahmadifar, Mustafa (1400). Methods of Political Education in the Quranic and Hadith Perspective of the Supreme Leader. Specialized Bi-Quarterly Journal of Quranic Thoughts, Year 8, No. 15-16, 25-42. (In Persian)
- Nazari, Farhad (1400). Professional ethics in educational centers, with emphasis on the declaration of the second step of the revolution. Professional ethics in education, first year, issue 1, 126-156. (In Persian)
- Nosratpanah, Siavash; Nedaei, Hashem; Amiri, Mitra (2017). Principles of Education from the Perspective of the Supreme Leader in the Educational Missions of the IRGC. Research in Islamic Education Issues, 25th Year, New Volume, No. 63, 31-52.
DOR: [20.1001.1.22516972.1396.25.36.2.6](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1396.25.36.2.6). (In Persian)

- Ozman, Howard. A.; Craver, Samuel. M. (2017). Philosophical Foundations of Education. Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications, Qom, Third Edition. (In Persian)
- Rahmani, Homa. (1401) Analysis and reflection on Steiner Waldorf's philosophy of education. Philosophical Studies, 16 (39), 233-233. (In Persian)
- Rezaei, Esmaeil; Khosravi, Hossein; Pourshafei, Hadi. (2018) A look at the basics of education and its types. Second International Conference on Psychology, Counseling, Education and Training. (In Persian)
- Salahshouri, Ahmad; Yadolahifar, Mohammad Javad; Khanqdar Tarsi, Masoumeh. (2012) Research on the foundations and components of political education from the perspective of Imam Khomeini, Islamic Revolution Research Journal, 2 (5), 111-126. (In Persian)
- Sheikh Samani, Elham; Mahmoudi, Mehdi; Sarmadi, Mohammad Reza; Maleki, Hamid. (1402). Representation of Islamic Education in Content Analysis of Sahifa Sajjadih, Scientific Journal of Education and Learning Research, Volume 20, Number 2, Serial 38, 61-73. (In Persian)
- Vojdani, Fatemeh (2019). Investigating the relationship between the philosophy of education and modern Islamic civilization and explaining the desired educational philosophy based on the perspective of the Supreme Leader. Aineh-e-Marafet Scientific Journal, Year 19, Issue 59, 129-152. (In Persian)

